

Розділ 2.

Давня Спарта у VII-V ст. до н.е.

демократичних прошарків було обмежене число рабів, введені нові колонії та піднятий престиж Коринфа в старих колоніях, наприклад, на о. Керкірі. Стара грошова система була замінена новою, було збільшене число судів військового і торгового флоту, прориті канали, поліпшені шляхи сполучення і т.п.

При Періандрі Коринф досяг небаченого доти економічного добробуту, блиску і міцного міжнародного становища. Періандр знаходився в дружніх і родинних відносинах із впливовими родами Афін, із Фрасибулом, тираном Мілета, і навіть із самим єгипетським фараоном. Періандр ввійшов в історію не тільки як великий політик, але і як заступник наук і мистецтв. Численні коринфські вази, що наповняють усі музеї світу, воскрешають у пам'яті колишню велич Коринфа. Чимало видатних людей Греції відвідали Коринф при Періандрі.

У сусідньому з Коринфом місті Мегари супротивником аристократії в другій половині VII ст. виступив тиран Феаген. Після його вигнання в Мегарах була встановлена олігархія, що прийшла після короткочасного панування демократії.

У Сикіоні в першій половині VII ст. аристократія була скинута Орфагором, людиною низького походження (за переказом, він був кухарем). Династія Орфагоридів утримувалася в Сикіоні більше ста років. Особливо відомий останній представник Орфагоридів Клісфен, що правив у першій половині VI ст. Про нього відомо, що він принизив пануючі до того аристократичні філи дорійських завойовників, давши їм назви: Гіати, Онеати і Хойреати, тобто свинарники та віслятники, а приморську філу назвав Архелай –

володарі народу. Події в Сикіоні після смерті Клісфена мало відомі. Відомо лише, що один час при владі була антидорична демократія; потім у Сикіоні затвердився тиран Есхін, якого вигнали спартанці й установили олігархію, що існувала до кінця V ст.

Судячи зі сказаного, можна зрозуміти й оцінити історичне значення тиранії. Тиранія була одним зі шляхів створення грецьких держав. Тирані зломили силу родових установ, звичаїв і культів, сприяли подальшому росту продуктивних сил, тим самим підняли соціально-економічне значення сільської і міської демократії.

Спартанська держава була розташована на півдні Пелопоннеського півострова. Спарта була столицею цієї держави, сама ж країна отримала назву Лаконія.

Найголовнішими джерелами з історії Спартанської держави є твори Фукідіда, Ксенофонта, Аристотеля і Плутарха, а також вірші спартанського поета Тіртея. З кожним роком все більшого значення набувають археологічні матеріали.

2.1. Виникнення Спартанської держави

Спарта є найдавнішою державою архаїчної Греції, що виникла ще в IX ст. до н.е. під час останньої хвилі переселень дорійських племен, коли всі області, крім Лаконії, Аркадії та Ахаї, вже були зайняті дорійцями, які переселилися сюди раніше. У довгій боротьбі, нерідко зі змінним успіхом, ці останні за часом племена дорійських переселенців завоювали Лаконію. Вони знаходилися на ступені розкладу родового ладу. Держави у них ще не було. Після захвату Лаконії дорійці підпорядкували собі корінне населення. Виникла необхідність в апараті влади. Так з'явилася Спартанська держава.

У VII ст. до н.е. спартанці прагнули завоювати сусідню область – Месенію, також заселену дорійцями. В результаті двох месенських воєн, що носили жорстокий характер, територія Месенії була приєднана до Спарти, а основна маса населення повинна була працювати на спартанців (тільки невеличкій частині месенців, які чинили опір, дозволено було залишити Месенію). Оскільки спартанців було значно менше, ніж завойованого населення Лаконії і Месенії, їхнє панування носило своєрідний характер: уся суспільна та політична організація Спарти мала на меті збереження цього панування.

Склад спартанського населення

Корінне населення, яке проживало в плодючих долинах, було обернене у безправних ілотів. Сама назва “ілоти” до цих пір неясна. Є думка, що вона утворена від грецького міста Гелос, що захопили дорійці. Згідно з іншою гіпотезою, слово “ілот” утворене від грецького дієслова “потрапляти у полон”, “бути полоненим”. Самі завойовники –

дорійці – почали себе називати за ім'ям свого головного міста – Спарти, спартіатами. Племена, що жили в гірських місцевостях, які добровільно підпорядковувалися дорійцям, стали називатися переїками (сусідами). Це населення було неповноправним, але й не закабаленим.

Так виникли основні класи – стани спартанського населення – спартіати, переїки та ілоти.

Землеробство

Економіка Лаконії була дуже нерозвинутою та примітивною. Головним заняттям було землеробство. У давній Спарті не було приватної власності на землю. Вся земля належала громаді, яка давала своїм членам у тимчасове користування окремі ділянки. Спартіати користувалися цією землею, але в дійсності не володіли нею. Вони не могли її продати або закласти, тому що вона була громадською власністю. Земля оброблялася дуже примітивними знаряддями: первісною сохою, мотикою. Сіяли просо, ячмінь, пшеницю, полбу, розводили овочі. Сам спартіат і його сім'я не працювали на своїй ділянці. До неї були прикріплені ілоти, які її обробляли. Спартіати побоювалися ілотів, тому ілотам заборонялося вночі знаходитися на території міста Спарти. У залежності від кількості врожаю ілоти сплачували натуральний оброк, тобто повинні були здати спартіату – власнику ділянки – певну кількість зерна, худоби, олії та інших продуктів. Цей оброк був дуже великим, й ілоти зі своїми сім'ями жили дуже бідно.

Ремесло

Ремесло в Спарті було дуже мало розвинутим. Переїки паралельно із землеробством займалися ремеслом. Вони виробляли глиняний і металевий посуд, виготовляли бавовняні тканини, одягу, постачали спартіатам озброєння. Особливо цінилася зброя зі сталі з Лаконії, яка вважалася найкращою в Греції. Однак аграрний характер Спарти, її загальна економічна відсталість, політика ізоляції, яку проводила спартанська держава, збереження примітивних відносин в області економіки стримували розвиток ремесла.

Торгівля

Спартанська держава забороняла будь-яку зовнішню торгівлю. Жоден іноземний купець не міг в'їхати в Спарту. Ніяких товарів не ввозилося з інших країн. Торгівля була тільки внутрішньою та відбувалася тільки на місцевих ринках. Гальмувала торговий оборот і незручність спартанських грошей. Вони були залізними і тому дуже важкими. Крім того, для сплати продуктів та виробів ремесла потрібна була велика кількість грошей. Гроші не тільки не носили в гаманцях, як це робиться зараз, а зберігали в спеціальних кладовищах. Якщо ж хто-небудь ішов на ринок, то повинен був везти гроші на колесах. У цей час у Греції всюди ходили срібні гроші, але в Спарті їх використовувати заборонялося, і використовували залізні гроші з метою загальмувати торгівлю. Цими заходами Спартанська держава намагалася позбутися іноземного впливу і зберегти у спартіатів примітивні відносини, що створило на основі експлуатації ілотів потрібний рівень матеріального благополуччя.

Побут та виховання спартіатів

Привілейований клас спартіатів складав так звану “громаду рівних”. Це був пережиток військової демократії, що був характерний для періоду переходу суспільства від родового ладу до класового. Але “громада рівних” в умовах спартанської рабовласницької держави була воєнізованим об'єднанням пануючого класу для підпорядкування ілотів та переків.

Спартіати займалися військовою справою. Тільки вона була гідним заняттям для спартіата. Для того, щоб виховати сильних і міцних воїнів, у Спарті існувала спеціальна система виховання. Кожного щойно народженого несли у вищий орган Спарті – Герусію, тобто раду старійшин, після чого в спеціальній комісії вирішували, залишити немовля жити чи вбити його. Якщо дитина народжувалася слабкою та хворобливою, її скидали зі скелі. Здорову і сильну дитину залишали жити, і вона виховувалася у матері до семи років. Потім вона йшла у загальну школу, де перебувала до 18 років. Розпорядок денний був дуже суворим. Хлопчики спали на твердому ліжку. Єдиною їхньою одежею був плащ (гімантій). Ходили і взимку, і влітку без

взуття та з непокритою головою. Вони повинні були однаково переносити і спеку, і холод.

Для того, щоб виховати у хлопців витривалість, їх привчали до голоду й спраги. Привчали їх і до перенесення фізичного болю. З цією метою при переході з молодшої групи в середню юних спартіатів сікли у святковій обстановці. Це відбувалося біля храму Артеміди. Керувала обрядом жриця, яка тримала в руках статую Артеміди. Коли жриця підіймала маленьку статую доверху, то удари ставали слабкішими, а коли донизу – посилювалися. При цьому ні один з хлопчиків не повинен був кричати чи стогнати, тому що це вважалося ганьбою.

У школі хлопчики займалися фізичними та військовими справами. Метою виховання було виростити сильного міцного воїна. Вони вчилися читати, писати, рахувати, співати та танцювати, читати вірші на патріотичну тему. Займатися філософією та красномовством заборонялося. Хлопців навчали говорити якомога коротше – “лаконічно” (від назви країни – Лаконія). Прикладом такого лаконізму можуть бути слова матері, яка супроводить сина на війну. Вона дає йому щит і промовляє: “З ним або на ньому”.

У Спарті – єдиній країні Греції – приділялося багато уваги вихованню жінок, які користувалися всезагальною пошаною. Спартанці вважали, що здорові діти можуть бути тільки у здоровій матері. Тому дівчата не займалися домашнім господарством. Все робили ілотки. Спартанки ж з дитинства займалися гімнастикою та спортом, вони вміли читати, писати, як хлопчики. В Спарті були змагання з гімнастики та легкої атлетики. Спочатку змагалися хлопці, потім – дівчата. Коли спартіати досягали 18 років, вони вже мали право одружуватися, але усе їхнє життя носило чисто військовий характер. Цілий день з ранку до ночі вони знаходились у військовому загоні з тими ж, з ким навчалися в школі. Вони разом займалися військовими справами та разом їли. Вони обідали військовими підрозділами. Ці сумісні обіди називалися фідігіями, а в інших містах – сісітіями. Члени фідігіїв складали “общину рівних” і мали усі політичні права. Для того, щоб бути членом фідігіїв, треба було зробити певний натуральний внесок для загальних обідів. Якщо спартіат збіднів і не міг більше нічого вносити, він вибував з “общини

рівних”. Він втрачав політичні права. Уся направленість життя спартиатів та їхнього виховання мала на меті зміцнення військової могутності країни. Насамперед, спартиат повинен бути воїном. І це була необхідність, викликана не близькістю зовнішнього ворога, а постійним сумісним життям з пригнобленим населенням – ілотами.

Ілоти

Уся діяльність спартанської держави була направлена на те, щоб зберігати ілотів у підпорядкуванні. Ілот був безправним. Кожен спартиат міг убити ілота. Більш того, раз на рік відбувалися так звані “криптії” (криптія – тасмна війна). Юні спартиати збиралися вночі разом, надягали маски та довгі одежі, щоб їх ніхто не впізнав, та йшли в поселення ілотів. Якщо вони зустрічали ілотів, вони на них накидалися та вбивали. Спартиати намагалися вбити наймолодшого і найсильнішого ілота. Щоб різнитися від інших жителів Спарти, ілоти носили особливий одяг, а на головах у них були шапки з собачого хутра. В армії ілоти виконували допоміжні функції.

Одного разу, коли 2000 ілотів виявили особливу відвагу, спартиати, обіцяючи їм повну свободу, наділи на них святкові вінки й почали водити їх від одного храму до іншого під виглядом молитви богам. Через деякий час ілоти безслідно зникли, і ніхто не міг сказати, що з ними сталося.

На таке нелюдське ставлення ілоти відповідали повстаннями. Значним було повстання 464-455 рр. до н.е. Це було виявом тієї жорстокої класової боротьби в Давній Греції.

Повстання ілотів – перші повстання рабів у Греції. А оскільки ілоти жили разом цілими поселеннями, у їх стихійних повстаннях з’являлися елементи організації.

Питання про соціальне становище та класову приналежність ілотів не раз поставало у науковій літературі. Деякі вчені вважають ілотів не рабами, а кріпаками. Але не треба забувати про економічну нерозвиненість спартанського рабовласницького суспільства, архаїчність його господарства, общинного землеволодіння. Ілоти знаходилися в рабській залежності. Особливо яскраво це зображує псевдо-Ксенофонт.

Життя ілотів було нічого не вартим, а під час криптії їх навіть

вбивали. Різниця між рабами інших грецьких держав та ілотами полягала головним чином у тому, що ілоти належали не окремим господарям, а всій спартанській громаді, тому що під час завоювання Лаконії ще не були знищені первісні відносини, ілотизм з'явився як результат завоювання дорійськими племенами Пелопоннесу. У Фесалії та на Криті, що були теж завойовані дорійцями, місцеве населення теж було обернене в рабство, схоже на рабство ілотів.

Тримати ілотів у покорі було важко, тому що їх було у декілька разів більше, ніж спартіатів. Відповідно спартанська держава могла триматися тільки за рахунок військової могутності.

Законодавство в Спарті приписується Лікургу. До нашого часу неясно, чи він був міфічною особистістю, чи існував у дійсності, як описує Плутарх, згадує Фукидід та інші античні автори. Але спартанські звичаї та закони виникли не за волею Лікурга, а склалися з необхідності спартанського ладу.

У спартанській державі ми зустрічаємо багато пережитків первісного ладу. Існували *Народні збори (апелла)*, куди входили чоловіки-спартіати віком від 30 років. Ці збори вирішували питання про війну та мир, але голосування там не проводилося. Все вирішувалося криком. При цьому засідання тільки тоді вважалося відкритим, коли був присутній хтось із старійшин. У реальності спартанські народні збори не мали фактичної сили та не вирішували важливих державних питань. Вони іноді збиралися просто за звичаєм.

У Спарті було *два царя* одночасно. Один виходив з дорійського роду Евріпонтідів, інший – з ахейського роду Агіадів. Можливо, цей дуалізм відображав спогади про об'єднання аристократичної верхівки, що боролися одне проти одного – ахейських та дорійських племен у період дорійського завоювання Лаконії.

Царі називалися *басиліями*, або *архатегами*. Вони мали жрецькі функції і вважалися священними. Під час війни царі очолювали військо. Вони входили до складу *герусії* – вищого аристократичного органу спартанської держави. Реальної влади царі не мали. Більш того, царя могли викликати для тієї чи іншої розмови *ефори*, тобто вищі посадові особи, які контролювали всі спартанські заклади. Якщо цар не приходив до ефора, його приводили силоміць.

Ефорів було п'ять. Їх обирали на народних зборах на один рік.

Найбільш сильним і фактично керуючим органом була герусія (“геронт” – старий) – зібрання старійшин – представників найбільш впливових родів та сімей. У герусію входило 28 людей шістдесятирічного віку та два царя, які досягли 30-річного віку. Якщо царі були молодшими, то у зібранні їх представляли опікуни з числа царських родичів. Геронти засідали в герусії усе життя. Після смерті одного з геронтів відбувалися вибори на цю посаду з числа спартіатів, які досягли 60-річного віку та які запропонували свою кандидатуру на Народних зборах (апеллі). Комісія з апелли перебувала в закритому приміщенні, біля якого проходили кандидати в геронти. Комісія не бачила кандидатів і на слух визначала, хто з кандидатів кричить голосніше за всіх. Подібним “дитячим” способом, як зазначав Аристотель, обирали й ефорів. Кожен член герусії мав один голос, тому царі фактичного значення в герусії не мали.

Спарта була олігархічною державою, де головну роль відігравали герусія та ефори.

Спарта як найсильніша держава Пелопоннесу захопила ще в VI ст. до н.е. після двох жорстоких воєн сусідню плодючу країну на заході – Месенію та перетворила її жителів у ілотів. Щодо інших держав на півдні Греції, то хоча завоювати їх Спарта не змогла, але вони поступово були змушені підпорядкуватися їй – вони склали Пелопоннеський союз. До нього не ввійшли тільки Аргос та Ахайя, що залишилися самостійними. Але в Пелопоннеський союз входили Мегари, розташовані в середній Греції. Спарта відігравала головну роль у Пелопоннеському союзі.

2.2. Державний і суспільний лад Спарти

В античній історії Спарта фігурує то як “община рівних”, то як олігархічний чи аристократичний поліс. І те, й інше вірно. Все залежить від того, про який час і який етап розвитку Спарти йде мова. Далі мова піде про Спарту часів Лікурга. Плутарх щодо державного устрою Спарти писав: “З численних перетворень, введених Лікургом, першим і найважливішим було запровадження ним *Ради старійшин (герусії)*, яка утримувала в певних межах царську владу і користувалася однаковою кількістю голосів при рішенні важливих

питань. Вона складалася з двадцяти восьми членів не молодше 60 років, які були незмінні... Між Кнакіоном (ріка) і Бабікою (міст) відбувалися у Спарті Народні збори... В Народних зборах ніхто не мав права висловлювати свої думки, народ міг тільки приймати чи відкидати пропозиції геронтів і царів” [1, с. 96-98].

“Народні збори скликались таким чином, що не було ні портика, ні іншої будівлі, з метою не відволікати народ від поставленої теми. Геронтів (старійшин) вибирали так. У сусідньому приміщенні закривалася особлива комісія, яка могла все чути зі зборів, але не могла бачити. Кожний кандидат проходив по площі за чергою, що визначалася жеребом; при його проході народ вітав його тим чи іншим чином. Комісія слідкувала за силою вигуків і визначала вибраним того, кого зустрічали найбільш радісними криками” [2, с. 311].

“На Народні збори допускалися лише ті громадяни, які досягли тридцятирічного віку... Вони збиралися лише один раз на місяць. На зборах присутні стояли, що доводить, що обговорення не були досить довгими... Голосували шляхом викриків”[2, с. 81]. Вхідження до герусії визнавалося, у крайньому разі – в теорії, вищою нагородою за гідне життя, присвячене суспільному благу. Але Аристотель дає зрозуміти, що геронти часто бували доступні підкупу: “Особи, що виконують посаду і обов’язки геронтів, бувають доступні підкупу і часто державні справи приносять в жертву своїм особистим вигодам. Тому краще було б, якби геронти не були такими безвідповідальними, якими вони є на даний час” [3, с. 76-79].

У Спарті було два царя; їх влада передавалася спадково в двох різноманітних сімействах, що завжди ворогували між собою. Спартанці, наскільки могли, намагалися зменшити владу своїх царів, до яких ставилися з особливою недовірою. Про це те ж саме говорить і Аристотель: “Лікурґ не вірив у те, що царів можна зробити доскональними людьми, тому разом з царями, коли вони залишали країну, посилали супроводжуваними особами їх особистих ворогів і вважали спасінням для держави, коли між царями відбувалися суперечки” [3, с. 81]. Древніх приголомшувала та зовнішня пошана, якою їх оточували. Якщо робилося жертвоприношення, вони займали особисті місця за святковою вечерею, їм першим подавали їсти. Під

час ігор їм належить почесне місце. Після їхньої смерті розсилаються гонці по всій країні. На похорони приходили з різних місць. Якщо хто-небудь з царів помирав на війні, його статуя виставлялася на ліжку, прикрашеному багатими покривалами, протягом 10 днів перестають діяти суди, збори і все навкруги охоплене трауром. Всі ці звичаї пояснюються релігійним характером царської влади в Спарті. Політична влада царів була не дуже великою, і з плином часу вона все більше зменшувалась. Лікурґ надавав державному управлінню змішаний характер, але послідовники його, бачачи, що олігархія все ще досить сильна, обмежували її владою ефорів-блустителів. Створення посади ефорів послужило не ослабленню, а укріпленню держави: “Воно лише на перший погляд було поступкою народу, а насправді – посилило аристократію. Відмовившись від великої влади, спартанські царі разом з тим позбавились ненависті, заздрощів” [1, с. 98]. У Народних зборах вони виголошували промови, але не головували, вони засідали також у герусії, але мали кожний лише по одному голосу. Їм належало право командувати армією, але спартанці приєднували до них двох ефорів, які, не маючи права робити їм зауваження, слідкували за всіма вчинками. Після Пелопоннеської війни поряд з ними встановили військову раду, думки яких вони повинні були враховувати. Через кожні дев’ять років ефори могли під приводом якого-небудь небесного осуду усунути царя від його обов’язків, але до тих пір, доки Дельфійський чи Олімпійський оракул не оголошував, чи гідний він виконувати їх. Царі повинні були звітувати про всю свою діяльність.

Аристотель зазначає: “Влада ефорів надзвичайно велика і подібна владі тиранів... У руках ефорів... знаходиться влада виносити свої рішення з важливих судових процесів; але ефорами можуть бути перші зустрічні, тому було б правильніше, якби вони виносили свої вироки не за власними переконаннями, а згідно з буквою закону...” [3, с. 73].

Свободолюбство спартанців краще всього усвідомлювали їх царі. Один з них, Антигон, помітивши у своєму сині гордість та зневагу до підданих, сказав йому: “Залиши свої замашки. Чи ти не знаєш, що наша з тобою влада – почесне рабство?” Ефорів було п’ять; вони призначалися щорічно невідомим нам способом. Вони не повинні були

вибиратися неодмінно з найбагатших та найблагородніших сімейств.

Іншим з перетворень Лікурга і найсміливішим з них був розподіл земель. Нерівність багатств була жахливою: величезна маса бідних загрожувала державі. Приводячи свій план у виконання, він розподілив Лаконію на тридцять тисяч земельних ділянок для жителів околиць Спарти і на 9 тисяч – округ самої Спарти... Лікург вилучив з обігу всю срібну та золоту монету, наказавши використовувати одну залізну, яка була настільки незручною, що зменшилися злочини. Залізні гроші не ходили за межами Спарти, тому не можна було купити іноземних товарів, з тієї ж причини до Спарти не ходили іноземні кораблі. Таким чином, розкіш зникла сама собою.

З метою ще більше притіснити розкіш та знищити почуття корисності Лікург встановив спільні трапези – сиситії – для того, щоб громадяни сходилися за один стіл. Вони не мали права обідати вдома. Заборонено було приходити на сиситії ситими, пообідавши вдома. Сиситії називаються на Криті “андріями”, у спартанців – “фідітіями”. За стіл сідали усякий раз чоловік 15, іноді більше, іноді менше. Кожний з сиситів приносив щомісячно ячмінь, 8 кружок вина (26 л), 5 лін сиру (2 кг), дві з половиною ліни винних ягід і потім трохи грошей для купівлі інших продуктів харчування. Мисливці прислали частини здобичі. Хто запізнювався через жертвоприношення, міг обідати вдома, всі інші повинні бути. На сиситії часто ходили діти. Їх водили туди як в школу для розвитку розуму” [1, с. 99-103].

Отже, з наведеного вище можна зробити висновок, що хоча в запровадженнях Лікурга було якесь демократичне зерно, але демократія в Спарті не розвинулася. Та зрівнялівка, яка передбачалася його законами, навпаки, обернулася різкою диференціацією суспільства на пасивну масу і неконтрольовану верхівку.

Приватне та суспільне життя спартіатів. Відмінності між афінянами і спартанцями

Фуکیدд у своїй “Історії” зазначає: коринфські послы звернулися з наступними словами до спартанців: “Афіняни полюбляють новизну і відрізняються швидкістю в задумах і в здійсненні раз прийнятих рішень; ви ж, навпаки, стурбовані тим, як би зберегти існуюче, не вигадуйте нічого нового і не виконуйте на ділі навіть необхідного. Далі

вони зважуються на те, що перевищує їх сили, ризикують до безрозсудності, і надія не залишає їх навіть у небезпеці, тоді як ви робите менше, ніж дозволяють ваші сили, не довіряєте безпомилковим розрахункам і вважаєте, що ніколи не позбавитесь небезпек. Вони рішучі, ви – ні; вони ходять у чужі землі, ви сидите вдома; віддаленням від батьківщини вони розраховують придбати собі що-небудь, ви побоюєтесь, як би походом не причинити шкоду тому, чим ви володієте. Перемагаючи ворогів, афіняни переслідують їх якомога далі, а переможені дають відтіснити себе якнайменше. Потім – тіло своє вони віддають за батьківщину так, неначе воно взагалі не належить їм, навпаки, дух бережуть як невід’ємну власність для держави, для служіння їй. Якщо якісь задуми їх не вдаються, вони дивляться на це як на втрату свого надбання; якщо ж план здійснився і вони придбали щось, досягнута ними вдача здається незначною в порівнянні з тим, що буде в майбутньому. Якщо якась справа не вдалась, вони натомість плекають нові надії і тим доповнюють собі те, чим не володіють. Володіння і надія на те, що вони затівають, зливаються в одне тільки у них, завдяки швидкості, з якою вони прагнуть здійснити свої рішення... Тому якби хто-небудь сказав, що афіняни народжені для того, щоб не мати спокою самим і не давати його іншим, він був би правий” [4, с. 70].

Спартанцям не бракувало дотепності, про що свідчить Плутарх: “Лакедемоняни відповіли самоським послам, що виголосили довгу промову: “Початок ми забули, а кінець не зрозуміли, оскільки забули початок”. Хтось, побачивши картину, що зображувала побиття спартанців афінянами, сказав: “Які хоробрі люди ці афіняни!” – “Так, на картині”, – підхопив один спартанець. Люди, що зустріли лакедемонян на шляху, сказали їм: “Ви щасливі, тому що тільки що звідси пішли розбійники”. – “Ні, щасливі вони, – сказали лакедемоняни, – що не зустрілися з нами”. Один спартанець, слухаючи оратора, що дуже довго розмовляв, сказав: “Так, це хоробра людина, вона так довго крутить своїми думками, навіть тоді, коли їй немає про що говорити”[2, с. 79-80].

Спартанські жінки та дівчата

Відомий французький історик Поль Про у своїй книзі “Приватне і суспільне життя греків” пише: “У Спарті жінки користувалися великою повагою, більшою, ніж у Греції. Їх виховання більше зближало їх з чоловіками, вони з дитинства звикли усвідомлювати себе громадянами і приймати близько до серця суспільні інтереси. По відношенню до мужності, патріотизму і самозреченості вони ні в чому не поступалися чоловікам: звідси і витікала та повага, якою їх оточували. Похвалам чи доганам жінок надавалося в Спарті велике значення; їх думка приймалася до уваги навіть у питаннях, що виходили за межі їх компетенції. Їхній вплив був такий великий, що в іншій Греції робили вигляд, що вважають спартанський уряд правлінням жінок” [2, с. 42].

Плутарх говорить: “Вважаючи виховання більшою та кращою задачею, Лікурґ приступив до здійснення своїх планів здалеку і перш за все звернув увагу на шлюб та народження дітей. Лікурґ виявив достатню увагу жіночій статі. Дівчата повинні були для укріплення тіла бігати, боротись, кидати диск, спис, щоб їх майбутні діти були сильними тілом у самому череві їх здорової матері, щоб їх розвиток був правильним і щоб самі матері могли народжувати дитину вдало і легко завдяки силі свого тіла. Він забороняв їм балувати себе, сидіти вдома і вести легкий спосіб життя. Дівчатка, як і хлопчики, повинні бути під час святкових процесій без одягу і танцювати і співати на деяких святах у присутності юнаків. Вони мали право сміятися над ким завгодно, вдало користуючись його помилкою, з іншого боку, прославляти в піснях тих, хто того заслуговував, і збуджувати в молоді честолюбство і змагальність. Кого хвалили за його моральні якості, кого прославляли дівчата, той ішов додому у захваті від похвал, проте

